

TERAKOTNA GLAVA BOGINJE IZ NINA

UDK 904 (497.5) "652"

Primljeno/Received: 1999. 10. 5.

Prihvaćeno/Accepted: 1999. 11. 12.

Kornelija A. Giunio

HR-23000 Zadar

Arheološki muzej

Trg opatice Čike 1

U privatnom vlasništvu u Šibeniku nalazi se prekrasna, polovično sačuvana terakotna glava boginje iz Nina. Ova studija je rezultat stručne obrade autorice, koja je nalaz podvrgla stilskoj i tipološkoj analizi. Autorica smatra da se radi o glavi boginje Here, o radu kasnogrčke - helenističke umjetnosti 3. st. prije Kr.

Ključne riječi: terakota, Grčka, Italija, helenizam, Nin.

U privatnom vlasništvu u Šibeniku nalazi se polovično sačuvana terakotna glava žene - boginje. Pretpostavljeno mjesto nalaza je Nin kod Zadra (liburnsko-rimska *Aenona*).¹ Sačuvano je nešto više od polovice glave glinene pune skulpture, oštećenog je nosa i brade, te mjestimice oštećene (otučene) površine (visina glave 16,8 cm, širina 12,6 cm, debljine od 1,7 do 2,9 cm: sl. 1 i 2, 3 i 4).² Glina od koje je izrađena nije sasvim pročišćena, a crvenkasto-smeđa boja znak je racionalnog pečenja. Mjestimice se mogu zapaziti tragovi bijelog laganog premaza, što pokazuje da je glava (skulptura) prije pečenja bila prevučena tankim slojem pročišćene gline. Očito je glava, odnosno cijela skulptura, bila napravljena iz savršenog kalupa, ali su detalji frizure popravljeni tako velikom preciznošću i brigom, kojom je izbjegnuta monotonija i strogost linije. Kosa razdijeljena po sredini uokviruje lice u mekim valovitim pramenovima, ne pokrivajući uši (vidljivo samo desno uho). Kosa je na zatiljku vjerojatno bila skupljena u punđu. Kosu drži vrpca koja se na prednjoj

strani vezuje u čvor, tzv. "Heraklov čvor", u upotrebi od polovice 5. st. prije Kr. Otvoreno ravno čelo direktno je povezano s linijom profila pravilnog ravnog nosa. Arkade obrva su dosta duge, oči blago izdužene i omekšane na krajevima. Zjenice nisu naznačene. Obrazi su blago zaobljeni, usne zatvorene, brada izražajna.

Talijanska riječ *terracotta* (pečena zemlja) upotrebljava se od renesansnog razdoblja i na raznim jezicima označava proizvode od više ili manje pročišćene kompaktne gline, pečene do dobivanja crvenkaste ili žućkaste boje, bez glazure ili ocakljivanja. U mediteranskom svijetu u svim razdobljima od neolitika dalje, terakota se upotrebljava za izradu figura božanstava, ljudi, životinja, figura koje se postavljaju u svetištima kao votivni darovi ili u grobove, ili se upotrebljavaju kao idoli i amuleti. Brojnim tipovima figurica pridružuju se i votivne ili funeralne reprodukcije hramova, mjesta žrtvovanja, kuća, brodova i sl. Takvi su nam proizvodi često od iznimnog značenja za upoznavanje sakralne i profane arhitekture, kultova i religija, pogrebnih običaja itd.

¹ Glavu je vlasnik pred više godina kupio u Zadru za dvije kino ulaznice. Prodavači su bili iz Nina, koji su naveli i kao mjesto nalaza, bez navoda o poblizim okolnostima nalaza. Velika hvala dr. Zdenku Brusiću koji mi je skrenuo pažnju na ovaj nalaz i omogućio objavu.

² Crteže je izradio prijatelj i kolega prof. Ivan Čondić Begov. Fotografije je izradio aps. arheologije Filozofskog fakulteta u Zadru Jakov Vučić. Obojici se od srca zahvaljujem.

sl. 1

Tipična je za grčki i italski svijet, a nepoznata gotovo svim drugim antičkim mediteranskim civilizacijama, upotreba terakote i za izradu skulptura većeg formata i za oplatu svetih zdanja. Plinije nam prenosi da je grčki keramičar Butades iz Sikiona još u 7. st. prije Kr. u Korintu izveo glineni reljefni portret mladića nadnaravne veličine, koji je postojao još u 2. st. prije Kr. (*Plin., Nat. hist.* XXXV, 151 i d.). U vezi s tim reljefom nastala je legenda da je Butades izumitelj glinene plastike, da je prvi upotrebljavao crveno obojano glinu i prvi ukrašavao reljefnim maskama prednje dijelove antefiksa. Po drugoj se tradiciji, koju nam također prenosi Plinije (*Plin., Nat. hist.* XXXV, 151 i d.), izum modeliranja gline pripisuje Roikosu i Teodorosu (sa Samosa, otac i sin ?, 6. st. prije Kr.), koji se općenito smatraju i izumiteljima tehnike lijevanja bronce. Ta je tehnika, međutim, poznata na Istoku već otprije, a u Grčku je prenesena vjerojatno iz Egipta (Melucco Vaccaro 1990: 52-103). Međutim, ove nam tradicije osvjetljavaju dvije značajne činjenice: dominantan položaj, potvrđen arheološki, korintske proizvodnje keramike i arhitektonske terakote tijekom 7. i 6. st. prije Kr., te temeljnu važnost koju je imala umjetnost modeliranja gline za tehniku lijevanja velikih brončanih

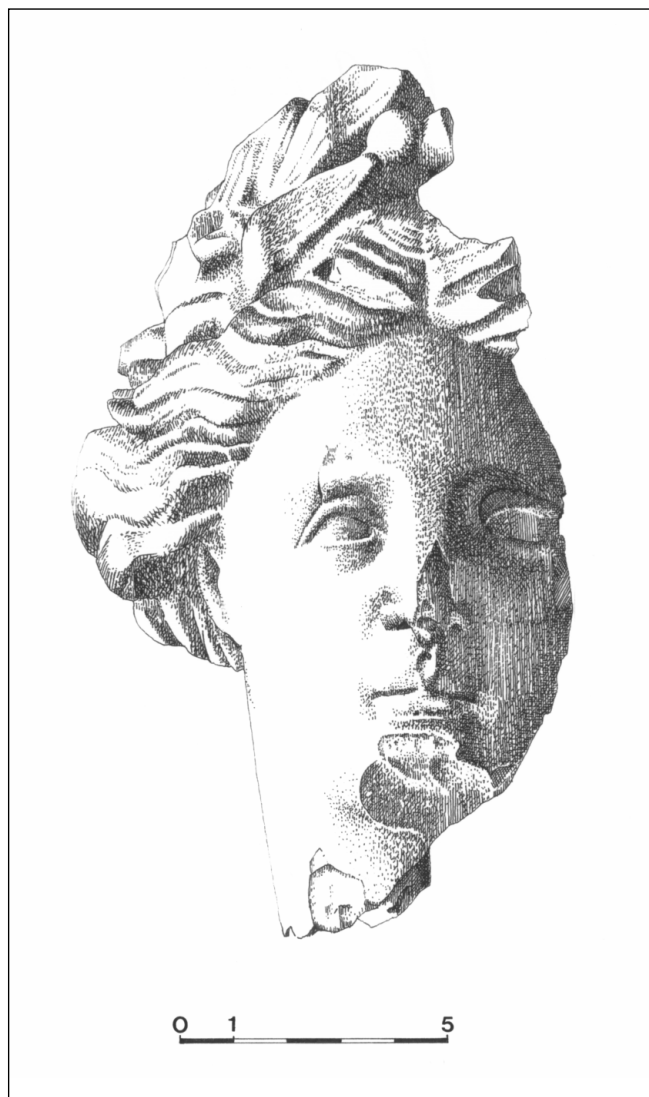
sl. 2

skulptura. Svaka je brončana skulptura izrađena tehnikom lijevanog voska, reprodukcija glinene skulpture istih dimenzija.

I mramorne su skulpture posezale za glinenim modelima. Opet nam Plinije prenosi (*Plin., Nat. hist.* XXXIV, 35; XXXV, 153 i d.) da su modeli od gline (*proplasmata*) grčkog kipara iz Priene Arhelaja (1. st. prije Kr.) prodavani za veću cijenu od njegovih gotovih skulptura, dok čuveni Pasitel nije nikada izradio skulpturu bez glinenog modela, nazivajući glinenu skulpturu majkom skulptura od mramora i bronce.

Arheološki nam nalazi pokazuju da su se Grci, majstori u izradi mramornih i brončanih skulptura, glinom koristili samo iznimno i to za izradu pravih votivnih, te komemorativnih i kulturnih skulptura. (Gavela 1982; Richter 1987; Pausanija 1989; Smith 1995). Veliki centri izrade glinenih skulptura su otok Cipar 7. st. prije Kr. do helenizma – (Déonna 1907) i najzad Italija. Glinene skulpture čistog grčkog stila nalazimo u 6. i 5. st. prije Kr. na Siciliji (lokaliteti Grammichele, Agrigento i dr.), a iz južne Italije poznate su monumentalne skulpture i vrlo često biste od gline iz Paestuma, Taranta, Capue, Canose.³ Sa Sardinije poznate su

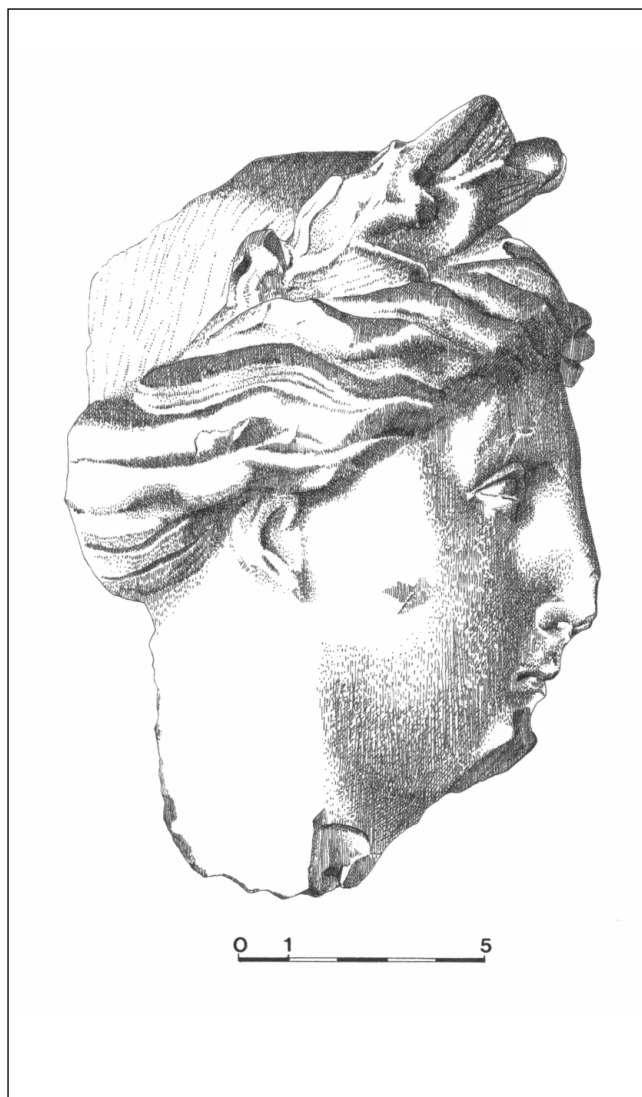
³ Déonna 1908; Orsi 1897: 201-274; Orsi 1908: 121-174; Rizzo 1910: 63-86; Douglas van Buren 1921; Laviosa 1954: 217-250; ...

sl. 3

skulpture 5. i 4. st. prije Kr. punsko-grčkog karaktera s lokaliteta Nora, S. Gilla, Padria (Moscato-Uberti-Bartoloni 1991; Moscato 1992; Galli 1991), a s paralelama i u Španjolskoj (San Nicolás Pedraz 1987). Međutim, u Etruriji i u regijama pod etrurskim utjecajem (Lacij, Kampanija, Umbrija, padaska nizina), terakotna monumentalna skulptura i arhitektonska dekoracija, kao derivati grčke, imale su najsajniji i najduži razvoj, što nam potvrđuju i literarni izvori i arheološki nalazi.⁴ Arhitektonsku dekoraciju hramova bogatih terakotnom skulpturom preuzeo je i Rim, sačuvao sve do kraja Republike (i dalje !), te proširio na cijelo područje Italije.⁵

Skulptura iz Nina pripada ovom civilizacijskom krugu, idealima kasnogrčke umjetnosti, odnosno općenito prihvaćenom pojmu helenističke umjetnosti. Međutim,

sl. 4

taj pojam helenističke umjetnosti može dovesti i do stanovite zabune. Pojam helenizam potječe iz povijesne znanosti⁶ i obuhvaća vrijeme od smrti Aleksandra Velikog do Augustova preuzimanja vlasti (336.-31. god. prije Kr.). Izraz se oslanja samo na neka formalna mjerila koja ne odgovaraju bogatoj slici kasnogrčke umjetnosti.

Djelomično sačuvana glava iz Nina pripadala je skulpturi koja je mogla biti visine do 120 cm, skulpturi kultnog ili votivnog karaktera. Po mom mišljenju nije se radilo samo o glavi boginje, a svakako ni o bisti, gdje su obično bočne strane lošije izvedene (Rizzo 1910: 53-86). Unutrašnjost skulpture bila je šuplja. Manje figure izrađivale su se od pune gline, ali skulpture nešto većih dimenzija morale su imati šuplju unutrašnjost, kako bi bile lakše,

⁴ Kaschnitz-Weinberg 1924-1925: 335 i d.; Poulsen 1932; Pallottino 1945; Andrén 1940: 80 i d.; Rossi 1980: 67-84; ...

⁵ Primjerice Aquileia: Bertacchi 1974: 387-388; Cavalieri Manasse 1977: 145-164; Strazzulla Rusconi 1987: 75-87; Strazzulla Rusconi 1990; ...

⁶ Uveo ga povjesničar J. G. Droysen 1836. god.: Droysen 1836-47; Kreissig 1987; Charbonneaux-Martin-Villard 1988.

kako bi se uštedio materijal i kako bi se izbjeglo neravnomjerno pečenje i stvaranje napuklina.

Kao analogije mogu se navesti sljedeći primjeri: dvije glave, mramorna i terakotna, iz Taranta, obje iz 4. st. prije Kr.⁷ Slijedi bista boginje Demetre iz Agrigenta s kraja 5. st. prije Kr.,⁸ potom dvije glave s lokaliteta S. Gilla na Sardiniji s kraja 3.-2. st. prije Kr.⁹ Istom krugu pripada bista Demetre iz Ibize iz 5.-4. st. prije Kr. (San Nicolás Pedraz 1987; Bisi 1991: 88). S područja etruske kulture može se spomenuti glava boginje od bojane terakote s kraja 4. st. prije Kr. iz Civita Castellana.¹⁰

Posebno bih spomenula jednu mramornu glavu boginje Here (Boston - Museum of Fine Arts), a koja pripada kasnoklasičnom periodu i koju karakterizira naglašen utjecaj praksitelove škole. Naglašavam ovu glavu, jer sam sklona definirati glavu iz Nina, kao glavu boginje Here, a zajedničko im je i vrijeme nastanka i skulptorski utjecaj. Bez obzira što nema ikonografskih pokazatelja koji bi nam sa sigurnošću mogli odrediti o

kojem se liku radi (Hera, Afrodit, Demetra?), izraz veličanstvene božanske ljepote, dostojanstvo i plemenitost ovoga lica, vodi me k liku boginje Here, jednom od vodećih božanstava Olimpa. U klasično doba pojavljuje se kao kći Krona i Reje, sestra i supruga Zeusa. Zaštitnica je žena, poroda, braka i bračne vjernosti i sreće. Izvorno je bila jedna od velikih prethelenskih božica prirode, simbol zemlje koja se spaja s nebom u sveti brak (ἵερος γάμος) iz čega proizlazi život. Po tim osobinama odgovara osobinama autohtonih liburnskih izričito ženskih kultova i s lakoćom se uklapa na ovo područje (Medini 1984: 5-32). Njen smještaj u okvirima liburnskog naselja, nadamo se, rasvijetlit će buduća istraživanja.

Glava iz Nina može se datirati u 3.-2. st. prije Kr. Položaj glave, elegantno lice i razrađena frizura odgovaraju skulpturi klasičnog doba. Sklona sam, stoga, dataciju uže vezati za 3. st. prije Kr., u svojevrsno prijelazno razdoblje iz klasične u kasnoklasičnu, odnosno helenističku umjetnost.

POPIS KRATICA

AAAd	- Antichità Altoadriatiche. Atti della Settimana di Studi Aquileiesi, Udine	JÖAI	- Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Institutes, Wien
Ach. Class.	- Archeologia Classica, Roma	Memorie	- Memorie dell'Accademia Nazionale dei Lincei, Roma
EAA	- Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale, Roma	Monumenti	- Monumenti antichi dell'Accademia dei Lincei, Roma

POPIS LITERATURE

Andrén 1940	A. Andrén, <i>Architectural Terracottas from Etrusco-Italic Temples</i> , Lund 1940.
Andrén 1966	A. Andrén, Terracotta, EAA VII, Roma 1966, 732-743.
Bertacchi 1974	L. Bertacchi, Un anno di scavi archeologici ad Aquileia, AAAd, V, Udine 1974, 385-399.
Bisi 1991	A. M. Bisi, La Spagna prima di Roma, Archeo, 74, Roma 1991, 58-103.
Cavalieri Manasse 1977	G. Cavalieri Manasse, Elementi ellenistici nell'architettura tardorepubblicana di Aquileia, AAAd, XII, Udine 1977, 145-164.
Charbonneaux-Martin-Villard 1988	J. Charbonneaux-R. Martin-F. Villard, <i>La Grecia ellenistica</i> , Milano 1988.
Cristofani 1992	M. Cristofani, Gli dei di Falerii, Archeo, 87, Roma 1992, 44-51.
Déonna 1907	W. Déonna, <i>La statuaire céramique à Chypre</i> , Geneve 1907.
Déonna 1908	W. Déonna, <i>Les statues de terre-cuite dans l'antiquité: Sicile, Grande-Grecè, Etrurie et Rome</i> , Paris 1908.
Douglas van Buren 1921	E. Douglas van Buren, Archaic Terracotta agalmata in Italy and Sicily, <i>Journal of Hellenistic Studies</i> , XLI, 1921.
Droysen 1836-47	J. G. Droysen, <i>Geschichte des Hellenismus I-III</i> , Berlin 1836-47.
Galli 1991	F. Galli, <i>Padria. Il museo e il territorio</i> , Sassari 1991.

⁷ Kansas City – Museum of Fine Arts i Taranto – Museo archeologico: Hafner: 132.

⁸ Siracusa – Museo archeologico, inv. br. 16081: Rizzo 1910: 68-69, br. 1, sl. 42, tab. I.

⁹ Cagliari – Museo archeologico: Moscati-Uberti-Bartoloni 1991; Moscati 1994: 70-71.

¹⁰ Falerii Veteres, lokalitet Tempio dello Scasato: Cristofani 1992: 44-51.

- Gavela 1982 B. Gavela, *Istorija umetnosti antičke Grčke*, Beograd 1982.
Hafner 1978 G. Hafner, *Atena i Rim. Klasična razdoblja antike*, Rijeka 1978.
Kaschnitz-Weinberg 1924-25 G. Kaschnitz-Weinberg, Ritratti etruschi e romani dal secolo III al I a. C., Rendiconti della Pontificia Accademia, 3, Roma 1924-1925, 335 i d.
Kreissig 1987 H. Kreissig, *Povijest helenizma*, Zagreb 1987.
Laviosa 1954 C. Laviosa, Le antefisse fittili di Taranto, Arch. Class., 6, Roma 1954, 217-250.
Medini 1984 J. Medini, Autohtoni kultovi u razvoju antičkih religija u rimskoj provinciji Dalmaciji, Dometi, 5, Rijeka 1984, 5-32.
Melucco Vaccaro 1990 A. Melucco Vaccaro, I grandi Bronzi, Archeo, 60, Roma 1990, 52-103.
Moscati-Uberti-Bartoloni 1991 S. Moscati-M. L. Uberti-P. Bartoloni, *Le terrecotte figurate di S. Gilla (Cagliari)*, Roma 1991.
Moscati 1992 S. Moscati, *Tra Cartaginesi e Romani. Artigianato in Sardegna dal IV secolo a. C. al II d. C.*, Roma 1992.
Moscati 1994 S. Moscati, Il tramonto di Cartagine, Archeo, 110, Roma 1994, 62-95.
Orsi 1897 P. Orsi, D'una città greca a Terravecchia presso Grammichele, Monumenti, VII, Roma 1897, 201-274.
Orsi 1908 P. Orsi, Anathemata di una città siculo-greca a Terravecchia di Grammichele, Monumenti, XVIII, Roma 1908, 121-174.
Poulsen 1932 V. Poulsen, Alt etruskische Grossskulptur in Terrakotta, Die Antike, 8, 1932.
Richter 1987 G. M. A. Richter, *A Handbook of Greek Art. A survey of the Visual Arts of Ancient Greece*, London 1987.
Rizzo 1910 G. E. Rizzo, Busti fittili di Agrigento, JÖAI, 13, Wien 1910, 63-86.
Rossi 1980 F. Rossi, Un gruppo di terrecotte votive da Lucera, Arch. Class., 32, Roma 1980, 67-84.
San Nicolás Pedraz 1987 M. P. San Nicolás Pedraz, Las terracotas figuradas de la Ibiza púnica, Roma 1987.
Smith 1995 R. R. R. Smith, *Hellenistic Sculpture*, London 1995.
Strazzulla Rusconi 1987 M. J. Strazzulla Rusconi, *Le terrecotte architettoniche della Venetia romana. Contributo alla produzione fittile nella Cisalpina (II a. C. - II d. C.)*, Milano 1987.
Strazzulla Rusconi 1990 M. J. Strazzulla Rusconi, L'edilizia templare ed i programmi decorativi in età repubblicana, Atti del Convegno "La città nell'Italia settentrionale", Trieste 1988. Collection de Ecole française de Rome, 130, Trieste-Roma 1990, 279-299.

KORIŠTENI IZVORI

- Pauzanija 1989 Pauzanija, *Vodič po Heladi*, Split 1989.
Plin., Nat. hist. Caius Plinius Secundus, *Naturalis historiae libri XXXVI*, 3, 1669.

SUMMARY

TERRACOTTA HEAD OF A GODDESS FROM NIN

Key words: terracotta, Greece, Italy, Hellenism, Nin.

Under private ownership in Šibenik, there exists a well preserved, but incomplete terracotta head of a goddess from Nin. This paper is the result of the

author's specialist study of the finding, placing it under stylistic and typological analysis.

The author is of the opinion that the head is that of the goddess Hera, the product of late greek - hellenistic art from the 3rd century B.C.

Translated by Anthony Demo